

THE ROLE OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN HUMAN RESOURCE EDUCATION IN TOURISM: THE CASE OF SERBIA

MSc Stefan Denda¹; MSc Jasna Stojanović¹; PhD Milan Milenković¹; Mr Tamara Jojić Glavonjić¹

¹Geographical Institute “Jovan Cvijić”, Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade, SERBIA, s.denda@gi.sanu.ac.rs

Abstract: *Tourism is one of the fastest growing activities in the world. This is confirmed by data on the number of tourists and overnight stays, followed by a pronounced economic effects. Modern tourism business requires a trained and skilled workforce. This is especially important if we take into account that tourism is a labor-intensive industry. The man is the main service producer. Education of the staff for work in the service sector requires knowledge from various fields (geography, economics, sociology, management, philology, psychology, ecology, technology, medicine, etc.). Consequently, tourism workers must possess a broad general and humanistic culture and education. The aim of this paper is to analyze the study programmes of higher education institutions from Serbia which educate staff for the field of tourism and hospitality. This will point out the multidisciplinary knowledge required in both operational as well in managerial and scientific-research sector.*

Keywords: *tourism, higher education, Serbia, programmes, human resources*

1. UVOD

Mnoge međunarodne institucije ističu značaj turizma kao generatora socijalne transformacije i instrumenta za promociju ekonomskog razvoja [1]. Putovanja i turizam predstavljaju značajan sektor koji ima direktan, indirektan i indukovani uticaj. Direktan doprinos turizma se ogleda kroz potrošnju rezidenata i nerezidenta na poslovna putovanja i razonodu, kao i potrošnju vlade na turističke usluge koje su direktno povezane sa posetiocima (npr. muzeji, nacionalni parkovi). Širi, odnosno indirektni uticaj se odnosi na investiciona ulaganja, kroz kupovinu novih vozila, izgradnju smeštajnih kapaciteta, kolektivnu potrošnju vlade i lokalne zajednice, kao i kroz potrošnju domaćih proizvoda i usluga za potrebe preduzeća direktno uključenih u turizam [2]. Indukovani efekti turizma se odnose na potrošnju lica koja su direktno ili indirektno zaposlena u turizmu [3]. Zbog svog širokog opsega efekata koji turistička delatnost ima, ona postaje predmet multidisciplinarnih istraživanja. Vremenom, turistička industrija je doživela brojne promene, tako da danas predstavlja jedan od glavnih nosilaca razvoja, kako u globalnim, tako i u regionalnim i lokalnim okvirima.

2. TURIZAM KAO GLOBALNI FENOMEN

Podaci Svetske turističke organizacije (UNWTO) ukazuju da turizam beleži konstantan rast od 1960. godine. Za razliku od 50-ih godina prošlog veka kada je u turističkim kretanjima učestvovalo 25,0 mil. turista, tokom 2010. dolazimo do cifre od 950,0 mil.[4]. Tokom 2016. godine realizovano je 1.235,0 mil. dolazaka, što predstavlja rast od 46,0 mil. u odnosu na prethodnu godinu (4%). Čak 300,0 mil. novih putnika je učestvovalo u kretanjima u periodu 2008-2016. godine. To je uslovalo da turizam u sedmogodišnjem periodu ima nadprosečni rast (4% godišnje) [5]. Tome treba dodati podatak da Evropa i dalje ostaje glavno receptivno tržište (Francuska, Španija i Italija), ali tu se izdvaja i američki kontinent (SAD) i azijsko-pacifički region koji beleži sve bolje rezultate. Sa druge strane turisti iz Kine i SAD generišu najveći deo potrošnje prilikom turističkih kretanja.

Ekonomski pokazatelji su još impozantniji. Prema podacima Svetskog saveta za putovanja i turizam (WTTC) tokom 2016. godine turizam je učesvovao u izvozu u vrednosti 1,5 triliona US\$. Ukupan doprinos ovog sektora svetskom BDP-u iznosio je 7,6 mlrd USD (10,2%), dok je njegovo direktno učešće bilo 2,3 mlrd. USD (3,1%) sa tendencijom rasta do 2027. godine. Istovremeno turistička privreda je generisala veliki broj radnih mesta, čak 292,0 mil. (9,6%), a direktno oko 108,0 mil. (3,6%). Nesumljivo, zaposlenosti su doprinela i ulaganja u ovaj sektor sa preko 806,0 mlrd. USD (4,4%)[3].

3. STANJE TURIZMA U SRBIJI

Nacionalnom strategijom održivog razvoja Srbije [6] turizam je označen kao jedan od prioritarnih sektora. Istovremeno, Strategijom razvoja turizma Republike Srbije 2016-2025. god. [7] sagledani su efekti prethodnog planskog dokumenta i definisani ciljevi u narednom periodu. Evidentirani su mnogobrojni problemi. Tu se pre svega misli na centralizovani i intervencionistički razvoj, lošu privatizaciju hotelskih i rehabilitacionih centara, nefunkcionalno upravljanje turističkim destinacijama i područjima, neadekvatnu kooperaciju među partnerima, ali i neusaglašenost sistema upravljanja otpadom i energetska efikasnost. Takođe istaknuto je i visoko učešće sive ekonomije, nedovoljno korišćenje fondova EU, prednosti IT sektora i pitanje uvođenja međunarodnih standarda kvaliteta. Istaknuti problemi su uticali na neznatno učešće Srbije u globalnim okvirima u oblasti industrije turizma i putovanja. Za razliku od kraja sedamdesetih i početka osamdesetih godina kada je u Srbiji realizovano oko pet miliona poseta i oko 14,0 mil. noćenja, devedesete godine dovode do „kraha turističke privrede“. Nakon perioda stagnacije i stabilizacije, od 2010. godine beleže se bolji turistički rezultati. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku [8], Srbiju je tokom 2016. godine posetilo preko 2,7 mil. turista koji su realizovali 7,5 mil. noćenja.

U ekonomskom pogledu dolazi do napretka, ali još nije dostignut željeni nivo. Prema dostupnim podacima Narodne banke Srbije devizni priliv od turizma 2012-2016. godine se kreće 910,0 do 1.151,0 mil. USD [9]. Međutim s obzirom na to da je Srbija emitivno tržište konstantno ostvaruje deficit koji se zbog većeg broja turista u zemlji iz godine u godinu smanjuje (u 2016. god. je iznosio 50,0 mil. USD). Ukupan doprinos turističke privrede BDP-u Srbije iznosio 280,6 mlrd. RSD (6,7%), dok je direktno učešće iznosilo 97,3 mlrd. RSD (2,3%). U turističkom sektoru direktno je bilo angažovano 38.000 ljudi (1,9%), a indirektno 99.500 ljudi (5,0%) [3]. Zavod za statistiku daje isključivo podatke o zaposlenima u području „usluge smeštaja i ishrane“¹. Prema publikaciji „Opštine u Srbiji“ [10] u sektoru hoteli i restorani u 2015. godini bilo je zaposleno preko 65.000 ljudi (3,4%). Ovakvi pokazatelji uslovljeni su i niskim investicionim aktivnostima koje su u 2016. godini iznosile 32,8 mlrd. RSD (4,1%).

4. OSOBENOSTI TURISTIČKE DELATNOSTI

Prema većini autora, turizam predstavlja složeni sistem sastavljen od većeg broja podsistema, a koji karakterišu dislociranost ponude i tražnje, njihova heterogenost, elastičnost tražnje i neelastičnost ponude, mobilnost i sezoničnost tražnje, kao i sezonski karakter i statičnost turističke ponude [11]. Osnovni predmet razmene u turizmu čine turističke usluge (proizvodi) koje karakterišu neopipljivost, nedeljivost, nepostojanost i neusklađivost. Retke su privredne delatnosti koje u tolikoj meri zavise od ljudskog faktora, kao što je turizam i srodne uslužne discipline. Turizam je u pravom smislu radno intenzivna delatnost čiju osnovu čini ljudski potencijal koji je nemoguće zameniti [12]. Problem predstavlja nepostojanje saglasnosti između izvršne vlasti, industrije i akademske zajednice koji pod sistemi sačinjavaju turističku privredu. Većina autora se slaže da glavne elemente čine: objekti (hoteli, rekreativni sadržaji i dr.), trgovinski lanci, transportna infra i infrastruktura, finansijski posrednici, javne službe, obrazovni sektor i međunarodne organizacije (OECD, MMF, Svetska banka, NTO i dr.) [13].

Promene na turističkom tržištu koje se ogledaju u sve manjem učešću masovnog turizma, uz sve veću prisutnost tematskog turizma (selektivnog, turizma posebnih interesovanja) uslovlile su usmerenost turističkih poslenika ka pojedincu i njegovim potrebama [14]. Uz turizam ogromnu transformaciju doživljavaju u obrazovne institucije koje osim tradicionalnih zanimanja, školuju i specijalizovane kadrove širokih kompetencija [15]. Segmentirano i sve zahtevnije turističko tržište potražuje kadrove sa širokim opsegom znanja iz ekonomije, prava, geografije, sociologije i psihologije, IKT-a, medicine, biologije, filologije, fizičke kulture, tehnologije, organizacije i drugih [16]. Istovremeno pored formalnog (institucionalnog), potrebno je i neformalno i informalno obrazovanje [17].

5. EDUKACIJA KADROVA U TURIZMU I SRODNIM DELATNOSTIMA

Prvi programi edukovanja kadrova u turizmu započeli su 60-ih godina 20. veka, vremenu ključnih promena u ovoj oblasti, obrazovanju i društvu generalno [18]. Jafari (1990) je izdvojio četiri platforme/stadijuma obrazovanja kadrova: 1. industrijska (industrial) – zasnovana od strane ekonomista uz statističko planiranje rasta 60-ih godina (nekritički pristup turizmu); 2. upozoravajuća (cautionary platform/fragmented stage) – plasirana od „zaštitnika životne sredine“ isticala je pozitivne i negativne efekte turizma u destinacijama (70-ih godina); 3. adaptacijska (adaptancy platform/benchmark stage) –

¹Zvanična statistika razvrstava zaposlene po sektorima delatnosti (poljoprivreda, saobraćaj, trgovina na veliko i malo, informisanje, poslovanje nekretninama i dr.). Sa druge strane teško je odrediti procenat kadrova uključen u turističko-ugostiteljski sektor (indukovani tj. multiplikativni efekti).

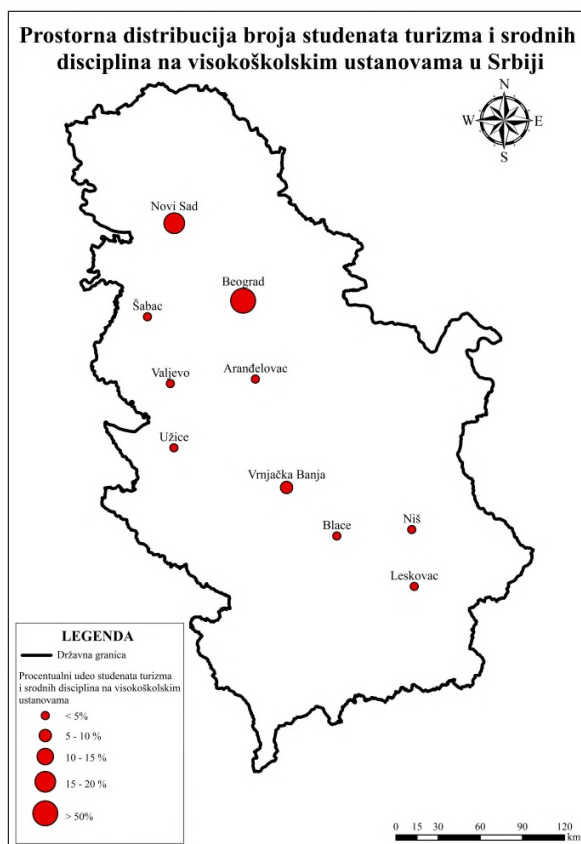
isticala je alternative masovnom turizmu (80-ih godina); 4. platforma zasnovana na znanju (knowledge platform/mature stage) – posmatra turizam u širem smislu (multidisciplinarni naučni pristup)[19].

Početni akademski programi zasnivali su se na stručnom osposobljavanju studenata uz sticanje specifičnih znanja (marketing, finansije i drugo). Uz adekvatnu saradnju školstva i privrede nakon diplomiranja studenti su bili osposobljeni za rad (obrazovanje, praksa i staž – princip dualnog obrazovanja) [20]. Devedesetih godina prošlog veka definisano je sedam ključnih stubova znanja iz oblasti turizma. To su: 1. Pojam i priroda turizma; 2. Struktura industrije; 3. Dimenzije turizma i merni instrumenti; 4. Značaj i uticaj turizma; 5. Marketing u turizmu; 6. Turističko planiranje i razvoj i 7. Politika i menadžment u turizmu [21].

Danas, na svetskom nivou postoji mnoštvo univerziteta i visokih škola, sa brojnim studijskim programima (uglavnom menadžerskim) iz oblasti turizma i hotelijerstva [22]. Ključ ekonomskog uspeha turističke privrede čini kvalitet usluga i ljudski resursi. Stoga, većina studijskih programa uključuje predmete iz oblasti prava, ekonomije i biznisa, marketinga, informacionih tehnologija, odnosa sa javnošću, statistike, finansija, komunikacije među zaposlenima i menadžmenta upravljanja [13]. Da bi se izašlo u susret stakeholderima na tržištu obrazovne institucije se opredeljuju za koncept opšteg, funkcionalnog i tržišno usmerenog obrazovanja. Opšti pristup podrazumeva sticanje interdisciplinarnih veština za razumevanje industrije turizma i putovanja (turistički menadžment ili međunarodni turizam). Funkcionalni pristup uključuje programe za sticanje ekspertize iz određenih oblasti (marketing, informacione tehnologije). Sasvim suprotno, tržišni (ciljni) pristup uključuje sticanje znanja usmerenih ka odabranim tržišnim nišama (kulturni, ruralni, ekoturizam i drugi oblici)[23].

6. STANJE I PROBLEMI STUDIJSKIH PROGRAMA IZ OBLASTI TURIZMA

Na visokoškolskim ustanovama u Srbiji prisutna je visoka diverzifikacija nastavnih planova i programa, pa se na taj način turizam kao multidisciplinarna aktivnost izučava sa različitih aspekata (geografskog, ekonomskog, istorijskog, hotelijerskog, restoraterskog, gastronomskog, itd.). Turizam i srodne discipline se izučavaju na 21 visokoškolskoj instituciji u okviru 55 studijskih programa. Najbrojnije su institucije u Beogradu (6) i Novom Sadu (5), na kojima studira 73% ukupnog broja studenata pomenutih disciplina. Najmanji broj studenata studira u Arandelovcu, Valjevu i Blacu (ukupno manje od 5%) [24]. Na privatnim fakultetima studira 21% studenata, dok 79% studira na državnim visokoškolskim institucijama. Potrebno je posebno naglasiti da u ukupan procenat institucija u državnom vlasništvu ulaze i visoke škole, kojih nema u privatnom vlasništvu. Među privatnim fakultetima najvećim brojem mesta za obrazovanje kadrova u turizmu raspolaže Univerzitet „Singidunum“ sa sedištem u Beogradu i odeljenjima u Novom Sadu, Nišu i Valjevu (83,4%). U državnom sektoru prisutan je veći broj institucija, među kojima se najvećim brojem studenata ističe Visoka turistička škola strukovnih studija iz Beograda (20,9%).

Slika 1: Prostona distribucija broja studenata turizma i srodnih disciplina na visokoškolskim ustanovama u Srbiji [24, 25].

Osnovne akademske studije iz oblasti turizma traju četiri godine na svim institucijama u Srbiji. Svi naučni programi pripadaju grupi društveno-humanističkih nauka, osim dva programa koja se izdvajaju. To su programi Geografskog fakulteta u Beogradu, kao interdisciplinarni, multidisciplinarni i transdisciplinarni naučni program i PMF-a u Novom Sadu koji pripada prirodno-matematičkim naukama. Posmatrajući planove i programe osnovnih akademskih studija, možemo zaključiti da je većina studijskih programa usmerena na izučavanje ekonomskog aspekta fenomena turizma. Studenti osnovnih akademskih predstavljaju 30% ukupnog broja studenata (posmatrani su svi nivoi studija). Pažnju privlači izuzetno nizak procenat studenata koji se finansiraju iz budžeta Republike Srbije (19%).

Master i doktorske akademske studije pomažu studentima da steknu specijalizovana znanja iz oblasti turizma. Programi se odlikuju višim stepenom fleksibilnosti i pravom studenata da sami izaberu predmete koji će im pomoći u usavršavanju. Master studije uglavnom traju jednu školsku godinu, odnosno dva semestra, osim u retkim slučajevima gde traju dve godine (npr. Turizam na PMF-u u Nišu). Studijski programi doktorskih akademskih studija na svim institucijama traju tri godine, odnosno šest semestara. Studenti master studija čine 13%, dok studenti doktorskih akademskih studija čine nešto više od jednog procenta ukupnog broja studenata. Takođe, većina studenata drugog (85%) i trećeg stepena (82%) se finansira iz sopstvenih sredstava. Procenat upisanih studenata pomenutih nivoa studija na državnim fakultetima je značajno veći od procenta studenata upisanih na privatne fakultete (65% na državnim i 35% na privatnim).

Tabela 1: Osnovne, master i doktorske akademske studije turizma i srodnih disciplina [24, 25].

R. Br.	Naziv visokoškolske ustanove	Sedište	Naziv studijskog programa	Naučni program	Stepen studija	Trajanje	Uk. br. stud.	Budžet	Samofinan.
1	Geografski fakultet	Beograd	Turizmologija	IMT	OAS	4	80	30	50
2	PMF	Novi Sad	Turizam	PM	OAS	4	160	57	103
3	Poljoprivredni fakultet	Novi Sad	Agroturizam i ruralni razvoj	DH	OAS	4	50	25	25
4	Fakultet za hotelijerstvo i turizam	Vrnjačka Banja	Hotelijerstvo i turizam	DH	OAS	4	100	40	60
5	Fakultet za hotelijerstvo i turizam	Vrnjačka Banja	Zdravstveni turizam	DH	OAS	4	50	20	30
6	Univerzitet „Singidunum“	Beograd	Turizam i hotelijerstvo na srpskom i engleskom jeziku	DH	OAS	4	300	0	300
7	Fakultet zdravstvenih, pravnih i poslovnih studija - bivši „Poslovni fakultet Valjevo (PFV)“	Valjevo	Turizam i hotelijerstvo	DH	OAS	4	30	0	30
8	Fakultet za sport i turizam (TIMS)	Novi Sad	Menadžment i biznis u turizmu	DH	OAS	4	50	0	50
9	Univerzitet „Singidunum“, Beograd - Visokoškolska jedinica van sedišta ustanove bez svojstva pravnog lica	Novi Sad	Turizam i hotelijerstvo na srpskom i engleskom jeziku	DH	OAS	4	50	0	50
10	Univerzitet „Singidunum“, Beograd - Visokoškolska jedinica van sedišta ustanove bez svojstva pravnog lica	Niš	Turizam i hotelijerstvo na srpskom i engleskom jeziku	DH	OAS	4	50	0	50
11	Geografski fakultet	Beograd	Turizmologija	IMT	MAS	1	50	5	45
12	PMF	Novi Sad	Turizam	PM	MAS	1	100	57	43
13	Fakultet za hotelijerstvo i turizam	Vrnjačka Banja	Menadžment u hotelijerstvu	DH	MAS	1	30	0	30
14	Fakultet za hotelijerstvo i turizam	Vrnjačka Banja	Menadžment u turizam	DH	MAS	1	30	0	30
15	Fakultet za hotelijerstvo i turizam	Vrnjačka Banja	Zdravstveni turizam	DH	MAS	1	25	0	25
16	PMF	Niš	Turizam	IMT	MAS	2	27	0	27
17	Univerzitet „Singidunum“	Beograd	Poslovni sistemi u turizmu i hotelijerstvu na srpskom i engleskom jeziku	DH	MAS	1	60	0	60
18	Fakultet zdravstvenih, pravnih i poslovnih studija - bivši „Poslovni fakultet Valjevo (PFV)“	Valjevo	Poslovna ekonomija (sa 3 modula: finansije, turizam i marketing i menadžment)	DH	MAS	1	34	0	34
19	Fakultet za sport i turizam (TIMS)	Novi Sad	Turizam i razvoj na srpskom i engleskom jeziku	DH	MAS	1	25	0	25
20	Fakultet za sport	Beograd	Menadžment u turizmu i rekreaciji	DH	MAS	1	25	0	25
21	Geografski fakultet	Beograd	Geonauka	PM	DS	3	13	5	8
22	PMF	Novi Sad	Doktor nauka - Geonauke - Turizam	PM	DS	3	5	2	3
23	Fakultet za hotelijerstvo i turizam	Vrnjačka Banja	Menadžment u hotelijerstvu i turizmu	DH	DS	3	10	0	10
24	Univerzitet „Singidunum“	Beograd	Menadžment u turizmu na srpskom i engleskom jeziku	DH	DS	3	5	0	5
25	Fakultet za sport i turizam (TIMS)	Novi Sad	Menadžment i biznis održivog razvoja u turizmu	DH	DS	3	5	0	5

Studijski programi visokih strukovnih škola tretiraju ekonomski aspekt turizma i na njima se školuju budući strukovni ekonomisti za turizam i menadžeri, strukovni menadžeri za gastronomiju, strukovni menadžeri za hotelijerstvo, itd. Visoke škole sa programima osnovnih i specijalističkih studija predstavljaju 56% ukupnog broja studenata iz oblasti turizma i srodnih disciplina. Zapaža se da je procenat studenata koji se finansira iz budžeta nešto veći nego što je to slučaj sa studentima svih nivoa akademskih studija i iznosi 26%. Sa druge strane, na specijalističkim strukovnim studijama se svi studenti finansiraju iz sopstvenih sredstava.

Tabela 2: Osnovnei specijalističke strukovne studije turizma i srodnih disciplina [24, 25].

R. Br.	Naziv visokoškolske ustanove	Sedište	Naziv studijskog programa	Naučni program	Stepen studija	Trajanje	Uk. br. stud	Budžet	Samofinan.
1	Visoka poljoprivredna škola strukovnih studija	Šabac	Turizam	DH	OSS	3	50	8	42
2	Visoka škola strukovnih studija	Arandelovac	Menadžment u turizmu i ugostiteljstvu	DH	OSS	3	55	22	33
3	Visoka poslovno-tehnička škola strukovnih studija	Užice	Turizam	DH	OSS	3	66	54	12
4	Beogradska poslovna škola - Visoka škola strukovnih studija	Beograd	Menadžment turizma	DH	OSS	3	198	28	170
5	Visoka poslovna škola strukovnih studija	Blace	Turizam	DH	OSS	3	40	12	28
6	Visoka poslovna škola strukovnih studija	Leskovac	Turizam i ugostiteljstvo	DH	OSS	3	132	0	132
7	Visoka turistička škola strukovnih studija	Beograd	Ekonomija i turizam sa 4 modula: turizam, upravljanje u turizmu, organizatori putovanja i turističko vođenje i hotelski menadžment	DH	OSS	3	400	110	290
8	Visoka poslovna škola strukovnih studija	Novi Sad	Turizam i hotelijerstvo	DH	OSS	3	120	40	80
9	Visoka hotelijerska škola strukovnih studija	Beograd	Restoraterstvo	DH	OSS	3	60	20	40
10	Visoka hotelijerska škola strukovnih studija	Beograd	Gastronomija	DH	OSS	3	150	35	115
11	Visoka hotelijerska škola strukovnih studija	Beograd	Hotelijerstvo	DH	OSS	3	150	35	115
12	Visoka medicinska i poslovno-tehnološka škola strukovnih studija	Šabac	Gastronomija	TT	OSS	3	33	17	16
13	Visoka poslovno-tehnička škola strukovnih studija	Užice	Turizam sa dva modula: menadžment turističke destinacije i ekoturizam	DH	SSS	1	50	0	50
14	Visoka turistička škola strukovnih studija	Beograd	Ekonomija i turizam sa 2 modula: upravljanje u turizmu i menadžment organizatora putovanja	DH	SSS	1	108	0	108
15	Visoka hotelijerska škola strukovnih studija	Beograd	Menadžment u ugostiteljstvu sa 3 modula: hotelijerstvo, restoraterstvo i gastronomija	DH	SSS	1	84	0	84

Akreditovanim studijskim programima odobren je upis 3.060 studenata prve godine iz oblasti turizma i srodnih disciplina, na svim nivoima akademskih i strukovnih studija [24]. Takvo stanje je prisutno već godinama. Stoga je u Strategiji razvoja turizma Republike Srbije (2016) naglašeno da ne postoji dobra saradnja između obrazovnog i naučnog sektora sa jedne strane i turističke privrede sa druge strane. Saradnja ovih sektora bi u mnogome pomogla revidiranju nastavnih planova i programa i njihovom uskladjivanju sa realnim potrebama turističke privrede. Na taj način bi došlo i do ponovnog razmatranja upisnih kvota na visokoškolske ustanove iz oblasti turizma i srodnih disciplina, u cilju stvaranja kvalitetnije strukture obrazovnih profila neophodnih za obavljanje turističke delatnosti. Već je naglašeno da turizmu nije potreban samo visokoobrazovani kadar, već i veliki broj kadrova nižeg stepena obrazovanja koji rade u direktnom kontaktu sa turistima. Osnovni problemi sa kojima se suočavaju diplomirani studenti visokoškolskih ustanova u Srbiji su nizak nivo formalnog obrazovanja, niske zarade, praćene ugovorima o radu na određeno vreme, sezonalnost zaposlenja, neprilagođeno radno vreme i visoka zastupljenost nisko plaćenih pozicija [26]. Kao neka od mogućih rešenja navode se potreba uključenja zaposlenih u donošenje odluka, primenjivanje sistema nagrađivanja zaposlenih, fleksibilnije radno vreme uz poboljšanje komunikacije na relaciji menadžer-zaposleni [27].

7. ZAKLJUČAK

U savremenim okolnostima, turistička privreda je generator razvoja u globalnim i regionalnim okvirima. To je uslovalo pokretanje velikog broja studijskih programa iz oblasti turizma, hotelijerstva, restoraterstva, gastronomije, itd. Turizam se izučava sa različitih aspekata, sa naglaskom na ekonomsku i menadžersku specijalizaciju. Manji broj programa posmatra turizam kao inter i transdisciplinarnu delatnost. Ipak postavlja se pitanje kvaliteta obrazovnih programa i zapošljavanja kadrova u narednim decenijama. Naime, turistički poslenici često regrutuju osobe iz biznis sektora zanemarujući formalno obrazovanje. Visok stepen nezaposlenosti svršenih diplomaca iz oblasti turizma navodi na razmišljanje o opravdanosti upisnih kvota na pomenute programe. Stoga se ovaj deo obrazovnog sektora nalazi u dilemi da li je potrebno prilagoditi akademske programe radi angažovanja u drugim oblastima ili i dalje proizvoditi visoko obučene kadrove uz smanjenu mogućnost zapošljavanja.

Baum (2007) i Richardson (2008) naglašavaju probleme sa kojima se svršeni studenti suočavaju završetkom studija. Oni često izbegavaju uslužni sektor zbog loših radnih uslova i nedostatka motivacionih faktora, što vodi ka višku visoko specijalizovane radne snage na tržištu. [26]. Najbolji način za rešavanje problema je proaktivan pristup kroz kontinuiranu edukaciju i unapređenje radnih uslova, povremene finansijske stimulacije i usklađivanje radnog i slobodnog vremena [27].

LITERATURA

- [1] Pulido-Fernández, J.-I., López-Sánchez, Y.: *Tourism: Analysis of a Global Phenomenon from a Perspective of Sustainability*. In Pachura, P. (Ed.). “The Systemic Dimension of Globalization”. Available at: <https://www.intechopen.com/books/the-systemic-dimension-of-globalization/tourism-analysis-of-a-global-phenomenon-from-a-perspective-of-sustainability>
- [2] *Travel & Tourism Economic Impact 2016 – Serbia*. World Travel & Tourism Council, London, UK. (2016)
- [3] *Travel & Tourism Economic Impact 2017 – World*. World Travel & Tourism Council, London, UK. (2017)
- [4] *Tourism Highlights – 2016 Edition*. UNWTO, Madrid, Spain. (2016)
- [5] *Tourism Highlights – 2017 Edition*. UNWTO, Madrid, Spain. (2017)
- [6] Nacionalna strategija održivog razvoja, „Službeni glasnik RS“, br. 57/2008
- [7] Strategija razvoja turizma Republike Srbije za period 2016-2025, „Službeni glasnik RS“, br. 98/2016
- [8] *Turistički promet – decembar 2016. godine*. Republički zavod za statistiku, Beograd, Srbija. (2017)
- [9] https://www.nbs.rs/internet/cirilica/80/platni_bilans.html
- [10] *Opštine i regioni u Republici Srbiji*. Republički zavod za statistiku, Beograd, Srbija. (2016)
- [11] Bakić, O.: *Marketing u turizmu*. Univerzitet Singidunum: Beograd, 2010, str. 22-30
- [12] Stefanović, V., Azemović, N.: *Marketing u turizmu*. Geografski fakultet: Beograd, 2011, str. 79-105
- [13] Cooper, C., Shepherd, R.: *The Relationship Between Tourism Education and The Tourism Industry: Implications For Tourism Education*. *Tourism Recreation Research*, 22(1), 34-47. (1997)
- [14] Jovanović, V.: *Tematski turizam*. Univerzitet Singidunum: Beograd, 2015, str. 3-19
- [15] Sigala, M., Baum, T.: *Trends and issues in tourism and hospitality higher education: Visioning the future*. *Tourism and Hospitality Research*, 4(4), 367-376. (2003)
- [16] Amoah, A. V., Baum, T.: *Tourism education: policy versus practice*. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 9(1), 5-12. (1997)
- [17] Stefanović, V.: *Turistički menadžment*. Prirodno matematički fakultet: Niš, 2010, str. 156-205
- [18] Airey, D.: *Tourism Education: Life Begins at 40*. *Téoros*, 27(1), 27-32. (2008)
- [19] Jafari, J.: *Research and Scholarship: The Basis of Tourism Education*. *Journal of Tourism Studies*, 1(1), 33-41. (1990)
- [20] Inui, Y., Wheeler, D.: *Rethinking Tourism Education: What Should Schools Teach?* *Journal of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Education*, 5(2), pp. 25-35. (2006)
- [21] Holloway, C.: *Towards a core curriculum for tourism: A discussion paper*. The National Liaison Group for Higher Education in Tourism: London, 1995.
- [22] Hjalager, A.-M.: *Global Tourism Careers: Opportunities and Dilemmas Facing Higher Education in Tourism*. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Education*, 2(2), 26-38. (2003)
- [23] Dale, C., Robinson, N.: *The theming of tourism education: a three-domain approach*. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 13(1), 30-35. (2001)
- [24] *Vodič kroz akreditovane visokoškolske ustanove i studijske programe u Republici Srbiji*, Komisija za akreditaciju i proveru kvaliteta, Beograd, Srbija. (2017)
- [25] Internet stranice istraživanja visokoškolskih ustanova

- [26] Richardson, S.: *Undergraduate Tourism and Hospitality Students Attitudes Toward a Career in the Industry: A Preliminary Investigation*, Journal of Teaching in Travel & Tourism, 8(1), 23-46. (2008)
- [27] Baum, T.: *Human resources in tourism: Still waiting for change*. Tourism management, 28(6), 1383-1399. (2007)